

τοῦ λόγου καὶ τὴν ἐγκαθίδρυση ἑνὸς κόσμου τοῦ καθαροῦ λόγου εἶναι σήμερα ἀπολιθωμένες ιδέες, ὥστόσο μερικές ιδέες τοῦ διαφωτισμοῦ παραμένουν ἀκόμα καὶ σήμερα ζωντανές καὶ γόνιμες. Ἡ ἱστορικότητα τῆς συνείδησης ἀνήκει σίγουρα σ' αὐτές τις ιδέες.

Ἰωάννινα

Θ. Α. Βέικος

Ἡ «Φιλοσοφικὴ Βιβλιοθήκη» τῆς Θεσσαλονίκης
1. *Descartes. Κανόνες γιὰ τὴν καθοδήγηση τοῦ πνεύματος*. Μετάφραση - Σχόλια Γ. Δαρδιώτη, Εἰσαγωγή Ν. Αὐγελῆ, Θεσ/νίκη (Ἐκδόσεις Ἑγνατία) 1976 (1974), 173 σελ. 2. *Leibniz, Μεταφυσικὴ Πραγματεία*, Εἰσαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια Π. Καϊμάκη, Θεσ/νίκη 1975, 185 σελ. 3. *Carnap, Φιλοσοφία καὶ λογικὴ σύνταξη*, Μετάφραση Ἰωάννας Γόρδου, Εἰσαγωγή Ν. Αὐγελῆ, Θεσ/νίκη 1975, 136 σελ.

Ἐπισημαίνω μὴν ἐκδοτικὴ προσπάθεια ποὺ εἶναι τόσο ἀθόρυβη ὅσο εἶναι σημαντικὴ. Κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ κ. Ν. Αὐγελῆ, στὶς «Ἐκδόσεις Ἑγνατία», δημοσιεύτηκαν ὡς τώρα τρία κείμενα, ποὺ ἀποτελοῦν στέρεα σκαλοπάτια γιὰ μιὰ ἀνανέωση τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης στὸν τόπο μας. Πρόκειται γιὰ υπεύθυνες ἐκδόσεις κλασσικῶν καὶ σύγχρονων φιλοσόφων ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ἐξυπηρέτηση κυρίως τοῦ Ἑλληνα φοιτητῆ, ὁ ὁποῖος μπορεῖ τώρα νὰ δουλέψῃ πάνω στὸ κείμενο ἀπὸ πρῶτο χέρι καὶ νὰ ἀκονίσῃ τὴν κριτικὴ του ἱκανότητα ὥστε νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὰ ἀνιαρὰ ἀναμασήματα τῶν γενικῶν ἱστοριῶν τῆς φιλοσοφίας. Γιατὶ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πὼς πρωταρχικὸς σκοπὸς τῆς φιλοσοφικῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ αὐτοδύναμη φιλοσόφηση· ἡ φιλολογικὴ ἐργασία εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ μέσα ποὺ θὰ ἐπιτρέψουν τὴν προσέγγιση τοῦ κειμένου καὶ ὄχι ὁ τελικὸς σκοπός.

Ἡ πρωτοτυπία τῆς σειρᾶς ἐγκεῖται στὸ ὅτι τὰ κείμενα εἶναι δίγλωσσα : ἀπέναντι στὸ πρωτότυπο βρίσκει ὁ ἀναγνώστης τὴ μετάφραση στὰ ἑλληνικά. Οἱ μεταφράσεις στὴ δημοτικὴ μας γλῶσσα εἶναι γενικὰ φροντισμένες καὶ τὰ ἔργα, πλαισιώνονται ἀπὸ κατατοπιστικὰ σημειώματα, σχόλια στὸ κείμενο καὶ εἰσαγωγές. Τὸ κριτήριό τῆς σειρᾶς εἶναι βασικὰ ἐπιστημολογικό : ἔτσι συνδεόμαστε ξανά μὲ μιὰ μεγάλη φιλοσοφικὴ παράδοση. Χωρὶς τὴν κριτικὴ τῆς θετικῆς γνώσης γιὰ τὸν κόσμο καὶ τὸν ἄνθρωπο ἡ ἐρευνα τῶν πρώτων ἀρχῶν κινδυνεύει νὰ μείνῃ χωρὶς περιεχόμενο καὶ οἱ φιλοσοφικὲς θεωρήσεις νὰ γίνουν ἔρμαιο μιᾶς ὀκνηρῆς φαντασίας, ποὺ παράγει στεῖρες ὅσο καὶ ἀνόητες κατασκευὲς ντυμένες στὸ μαγικὸ μανδύα τῶν λέξεων.

Τὸ πρῶτο βιβλίο τῆς σειρᾶς εἶναι ἡ μετάφραση τῶν *Regulae ad directionem ingenii* τοῦ Descartes. Τοὺς κανόνες αὐτοὺς ὁ Descartes φαίνεται πὼς τοὺς ἔγραψε στὰ λατινικά καὶ γιὰ προσωπικὴ του χρῆση προτοῦ

γράφει τὸ *Λόγο περὶ τῆς Μεθόδου*, πὺν στὸ δεύτερο μέρος τοῦ εἶναι μιὰ περιληπτικὴ καὶ ὁλοκληρωμένη ἐκθεση τῶν Κανόνων. Ἐτσι οἱ Κανόνες μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ δοῦμε στὴ γένεσή τους τὶς ἰδέες τοῦ πρώτου φιλοσόφου τῆς νεώτερης ἐποχῆς. Ἡ μετάφρασή τους στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν φιλόλογο κ. Γιώργο Δαρδιώτη εἶναι ἕνας ἄθλος μεταφορᾶς ἀπὸ μιὰ γλῶσσα τόσο πυκνὴ καὶ διαθρωμένη, ὅσο εἶναι τὰ λατινικά, στὴ νέα μας γλῶσσα, πὺν εἶναι καὶ περιφραστικὴ καὶ σχετικὰ ἀδούλευτη στὸν τομέα τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Καὶ ὅμως ἡ ἀκρίβεια στὴν ἀπόδοση διόλου δὲν ἐμποδίζει τὸ ἑλληνικὸ κείμενο νὰ λειτουργήσῃ, τόσο ἀποτελεσματικὰ ὥστε νὰ ξεχάσωμε πὺς πρόκειται γιὰ μετάφραση· ἡ γλῶσσα φεύγει ἀπὸ τὴ μέση καὶ βρισκόμαστε, σὰ νὰ λέγαμε, σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὴ σκέψη τοῦ φιλοσόφου τῆς «bona mens», τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος, ἔχοντας γιὰ πρότυπο τῆς καθολικῆς ἐπιστήμης (δηλ. τῆς μεταφυσικῆς) τὰ μαθηματικά, «τὴν πιὸ βέβαιη ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες», ἐπιχειρεῖ νὰ τὴ θεμελιώσῃ στὴν καθαρὴ νόηση, τὴ νόηση δηλ. πὺν ἐνεργεῖ ἀκολουθώντας τὴ φύση της. Στὶς *Regulae* βλέπει κανεὶς τὴ γένεση αὐτῆς τῆς θεωρίας τῆς ἀλήθειας ὡς ἄμεσης νοητικῆς ἐνόρασης (intuitus) πρώτων ἀρχῶν πὺν, ἐπεξεργασμένες μὲ τὴ βοήθεια τῶν κανόνων τῆς λογικῆς παραγωγῆς (deductio), μᾶς δίνουν ὅλη τὴ βέβαιη γνώση. (Ἡ ἐνόραση εἶναι, θὰ λέγαμε, ἡ στατικὴ βεβαιότητα ἐνῶ ἡ παραγωγή εἶναι τὸ σύστημα γιὰ τὴ δυναμικὴ διοχέτευση τῆς βεβαιότητος : ἐδῶ ὁ Descartes εἰσάγει τὴ μνήμη σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ τῆς «ἀναγωγῆς» στὸ νοῦ).

Ἡ μόνιμη ἐπικαιρότητα τῆς σκέψης τοῦ Descartes δὲν χρειάζεται, νομίζω, νὰ υπογραμμιστῇ : φτάνει νὰ ἀναφέρωμε τὸ ρόλο πὺν παίζει τὸ ὑποθετικὸ-παραγωγικὸ πρότυπο στὴν πρόσφατη ἐξήγηση τῆς μεθοδολογίας τῶν ἐπιστημῶν (ἀνεξάρτητα ἀπὸ — ἢ σὲ συνδυασμὸ μὲ — τὴν ἐνόραση ὡς εὑρετικὴ ἀρχὴ) ἢ τὸν ζωντὸ διάλογο στὸ χῶρο τῆς φιλοσοφίας τῆς νόησης, ἀνάμεσα στοὺς ἀντικαρτεσιανούς, πὺν ἀπορρίπτουν τὴν ἀναφορά σὲ διεργασίες μέσα στὴν ψυχὴ ὡς ἐξήγηση τῶν νοητικῶν φαινομένων, λ.χ. τῆς βούλησης (τυπικὸς ἐκπρόσωπος ὁ G. Ryle), καὶ στοὺς ὑποστηρικτὲς μιᾶς ἀναβίωσης τῆς καρτεσιανῆς ἄποψης, πὺν φτάνει ὡς τὶς ἔμφυτες ἰδέες (λ.χ. Chomsky). Ὡστε ἡ μελέτη τῶν Κανόνων δὲν εἶναι, νομίζω, περιττή. Ὁ ἀναγνώστης θὰ βρῇ χρήσιμα τὰ ἐρμηνευτικὰ σχόλια (11 σελίδες) καὶ τὸ βιο-βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα, πὺν ὁ μεταφραστὴς ἔβαλε στὸ τέλος τοῦ βιβλίου (8 σελίδες).

Ἄν ἡ προοπτικὴ τοῦ Descartes διέπεται ἀπὸ τὴ μεθοδολογία τῆς ἀναλυτικῆς γεωμετρίας (πὺν ὀφείλομε σ' αὐτόν), ἡ προοπτικὴ τοῦ Leibniz εἶναι συνάμα πιὸ σχολαστικὴ καὶ πιὸ δυναμικὴ· τὰ «ἄτομα οὐσίας» — οἱ μονάδες τῆς Μεθοδολογίας τοῦ — συγγενεύουν μὲ τὰ ἀπειροστά πὺν θεμελιώνουν τὴ μεγάλη του ἀνακάλυψη : τὸν ἀπειροστικὸ λογισμό. Στὸ *Discours de Métaphysique* βρίσκομε μιὰ ἰσορροπημένη ἐκθεση ὁλόκληρου τοῦ συστήματός του. Στὶς 50 περίπου σελίδες πὺν τὴν ἀπαρτίζουν ὁ Leibniz ὀρθώνει ἕνα συμπαγὲς οἰκοδόμημα μὲ πέντε μέρη : θεολογικὸ (§§ 1-7), ὄντολογικὸ (§§ 8-16), φυσικὸ (§§ 17-22), «ψυχολογικὸ» — νόηση, θέληση — (§§ 23-31)· στὸ τελευταῖο μέρος (§§ 32-37) ὁ L. ἐξηγεῖ (τελεολογικὰ) τὴ σχέση νόησης καὶ ὕλης, τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς

και καταλήγει στην τελειότητα του Θεού, από την οποία και ξεκίνησε. Τα ύλικά που χρησιμοποιεί είναι : ή λογική θεμελίωση της ουσίας, μιὰ φυσική θεώρηση του κόσμου βασισμένη στην αρχή της διατήρησης της ενέργειας και μιὰ θεωρητική θεολογία που, λίγο ή πολύ, προσπαθεί να ἐγκλείση τὸ οὐσιαστικὸ στὶς θεολογικὲς κατηγορίες τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μπορεῖ νὰ μὴ μᾶς θέλγη πιά ἓνα τέτοιο ἐπιβλητικὸ οἰκοδόμημα· ὥστόσο δὲν μπορούμε νὰ ἀγνοήσωμε τὴ βαθιὰ ἰδέα πὼς ἡ λογικὴ εἶναι βάση τῆς μεταφυσικῆς, οὔτε τὴν πρωτότυπη ἀντίληψη τῶν ἐννοιῶν τοῦ χώρου, τῆς λογικῆς οὐσίας, τῆς ταυτολογίας, τῆς λογικῆς ἀναγκαιότητας καὶ τῆς δυνατότητας, πὺ μᾶς κληροδότησε ἡ ρωμαλέα σκέψη τοῦ Leibniz.

Τὰ ἐκτεταμένα σχόλια (40 σελίδες) βοηθοῦν στὴ διασάφηση τοῦ κειμένου μὲ ἀναφορὰ τὸ ὑπόλοιπο ἔργο τοῦ Leibniz καὶ ἡ εἰσαγωγὴ παρουσιάζει συνοπτικὰ τὸ σύστημά του. Αὐτά, μαζὶ μὲ τὴν ἄψογη μετάφραση, τὶς βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις καὶ τοὺς πίνακες ὀνομάτων καὶ ἐννοιῶν, εἶναι ἔργο τοῦ κ. Παύλου Καϊμάκη πού, ἀκολουθώντας τοὺς περισσότερους ἐκδότες τῆς *Μεταφυσικῆς Πραγματείας*, παραθέτει — μὲ τὴ μορφή ἐπικεφαλίδων — τὴν περίληψη τοῦ ἔργου, πὺ ὁ Leibniz ἔστειλε στὸν Arnauld. Μιὰ μόνη παρατήρηση : ὑπάρχει πρόβλημα ὀρολογίας — τὸ ἐπισημαίνει, ἐξ ἄλλου, ὁ ἴδιος ὁ μεταφραστὴς πού, γενικά, πετυχαίνει τὸ στόχο του· ἴσως νὰ ἦταν χρήσιμο ἓνα γλωσσάρι ἢ μιὰ ἐκτενέστερη σημείωση γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς substance ὡς «οὐσίας» καὶ τῆς forme substantielle ὡς «μορφή-οὐσία», θὰ προτιμοῦσα : «ὑπόσταση» καὶ «ὑποστασιακὴ μορφή» ἀντίστοιχα.

Τρίτο στὴ σειρά τῆς Φιλοσοφικῆς Βιβλιοθήκης ἔρχεται τὸ ἔργο τοῦ Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, ὅπου ὑποστηρίζεται πὼς ἡ μόνη φιλοσοφικὰ νόμιμη μέθοδος εἶναι ἡ μέθοδος τῆς «λογικῆς σύνταξης», δηλαδὴ «ἡ ἀνάλυση τῆς τυπικῆς δομῆς τῆς γλώσσας ὡς συστήματος κανόνων». Αὐτὴ ἡ ἀκραία θέση — πὺ ὁ ἴδιος ὁ Carnap ἐγκαταλείπει λίγο ἄργότερα — ἐντάσσεται στὸ νεοθετικιστικὸ πρόγραμμα τοῦ Κύκλου τῆς Βιέννης. Ὁ συγγραφέας, μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀναγωγικῆς λογικῆς ἀνάλυσης τῶν προτάσεων καὶ τοῦ γνωστοῦ ἐμπειριστικοῦ κριτήριου γιὰ τὸ νόημα (νόημα = μέθοδος ἐπαλήθευσης), ἀπορρίπτει ὅλες τὶς παραδοσιακὲς μεταφυσικὲς πού, στὴν καλύτερη τῶν περιπτώσεων, παρομοιάζει μὲ τὴ λυρικὴ ποίηση, γιατί, ὅπως καὶ αὐτὴ, δὲν ἔχουν θεωρητικὸ περιεχόμενο, δηλ. ἐνῶ «ἐκφράζουν» δὲν ἔχουν «παραστατικὴ ἢ γνωστικὴ λειτουργία» — αὐτὴ ἀνήκει μόνο στὶς προτάσεις τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν (μιὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι καὶ ἡ ψυχολογία). Στὴν ἰδιάζουσα αὐτὴ ἀντίληψη τῆς φιλοσοφίας, ὡς λογικῆς ἀνάλυσης τῆς γλώσσας ὡς συστήματος κανόνων, ὁ Carnap φτάνει γενικεύοντας ἓνα συνδυασμὸ δύο φιλοσοφικῶν θεμελιώσεων τῶν μαθηματικῶν : τὸ λογικισμὸ τοῦ Russell καὶ τὸ μεταμαθηματικὸ φορμαλισμὸ τοῦ Hilbert. Ἡ ἐξήγηση τοῦ λογικοῦ ὀπλισμοῦ γίνεται στὸ δεύτερο κεφάλαιο τοῦ ἔργου (Ἡ λογικὴ σύνταξη τῆς Γλώσσας) καὶ εἶναι σαφὴς καὶ ἀκόμη χρήσιμη γιὰ ὅποιον θέλει νὰ καταλάβῃ τὴ σκέψη τοῦ Carnap γενικά ἀλλὰ καὶ τὸ εἶδος τῆς ἀναγωγικῆς ἀνάλυσης τοῦ μεσοπολέμου : ἐδῶ βρίσκει κανεὶς τὸν ὀρισμὸ μιᾶς τυποποιημένης γλώσσας, τῆς ἐννοίας τῆς λογικῆς συνεπαγωγῆς, τοῦ συντακτικοῦ καὶ τοῦ σημασιολο-

γικοῦ, τοῦ ἀναλυτικοῦ-συνθετικοῦ, τῆς λογικῆς ἰσοδυναμίας τῶν προτάσεων καὶ τῆς συνωνυμίας ὄρων, καὶ τῇ θεμελιακῇ διάκριση ἀνάμεσα σὲ «τυπικὸν» τρόπο καὶ σὲ «ὕλικόν» τρόπο ἔκφρασης. Στὸ τρίτο μέρος (Ἡ σύνταξη ὡς μέθοδος τῆς φιλοσοφίας) ὁ συγγραφέας ἐφαρμόζει τὴν τελευταία τούτη διάκριση γιὰ νὰ ξεχωρίσῃ τὰ γνήσια φιλοσοφικὰ προβλήματα — πού, ὅπως ὑποστηρίζει, εἶναι ὅλα σχετικὰ μὲ μιὰ γλῶσσα — ἀπὸ τὰ ψευδοπροβλήματα, πού γεννιοῦνται ἀπὸ τὴ σύγχυση ἀνάμεσα στὸν ὕλικόν καὶ στὸν τυπικόν τρόπο διατύπωσης, καὶ σκιαγραφεῖ τὴ θεωρία τῆς ἐνότητος τῶν ἐπιστημῶν μὲ βάση τὴν ἀναγωγή τῆς γλώσσας τοῦς στὴ γλῶσσα τῆς φυσικῆς : ἡ φιλοσοφία γίνεται ἡ συντακτικὴ μελέτη τῆς γλώσσας τῆς ἐπιστήμης. Τὸ λαμπρὸ αὐτὸ «μανιφέστο» τοῦ λογικοῦ ἐμπειρισμοῦ ἀνήκει στὴν πρόσφατη ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καὶ οἱ ἀπόηχοί του δὲν ἔχουν σβῆσει. Τὸ ὕφος τοῦ πρωτότυπου εἶναι ἀπλὸ καὶ, θὰ ἔλεγα, γραμμικόν. Ἡ μετάφρασή του ὁμως παρουσιάζει δυσκολίες, κυρίως στοὺς ὁρους. Δὲν ἔχομε ἀκόμη βρεῖ τὰ ἀντίστοιχα τῶν ὄρων : phrase, sentence, proposition, statement κτλ., καὶ ἡ ἀπόδοση τῶν ὄρων τῆς λογικῆς δὲν ἔχει ἀποκρυσταλλωθῇ. Στὴ μετάφρασή της ἡ δ. Ἰωάννα Γόρδου δοκιμάζει διάφορες λύσεις μὲ διάφορους βαθμοὺς ἐπιτυχίας : πετυχημένη ἡ ἀπόδοση τοῦ direct consequence ὡς «ἄμεσο ἐπακολούθημα» (σελ. 65), λιγότερο πετυχημένη «ἄμεσο συμπέρασμα» (σελ. 65), καὶ ἄστοχη ἡ «λογικὴ ἀκολουθία» (σελ. 67, 73, κ.ἄ.). Ὁ ὅρος «κρίση» (σ. 47, 101) δὲν μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ, ὅταν συζητοῦμε γιὰ προτάσεις : ἀνήκει σὲ «ἄλλη» ἱστορία. Στις σελίδες 49 καὶ 51 προτείνω νὰ ἀντικατασταθῇ ὁ ὅρος «ἀντι-θεωρητικὸς» μὲ τὸν σωστότερον «μὴ-θεωρητικὸς» καὶ στὴ σελίδα 93 ὁ ὑπότιτλος «ἡ μὴ-τυπικὴ γλῶσσα» μὲ τὸν «ὁ ὕλικὸς τρόπος διατύπωσης» ἢ μὲ κάτι ἀνάλογο. Αὐτὰ πού προτείνω διόλου δὲν σημαίνουν ὅτι ἡ προσφορά τῆς δ. Γόρδου δὲν εἶναι ἀξιόλογη : τὰ ἐδάφους εἶναι παρθένο καὶ ἡ ὀριστικὴ λύση ἀπαιτεῖ χρόνο καὶ συνεργασία πολλῶν ἀνθρώπων.

Πρὶν κλείσω τὴν ὑπερβολικὰ ἴσως σύντομη αὐτὴ παρουσίαση τῆς «Φιλοσοφικῆς Βιβλιοθήκης» τῆς Θεσσαλονίκης¹ θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω πὼς τὰ τυπογραφικὰ λάθη εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτα καὶ πὼς ἡ ἐμφάνιση τῶν τόμων εἶναι ἄψογη.

Νομίζω πὼς εἶναι περιττὸ νὰ ὑποδείξω καὶ ἄλλα φιλοσοφικὰ ἔργα πού θὰ ἔπρεπε νὰ μεταφερθοῦν ὑπεύθυνα στὴ γλῶσσα μας (ὑπάρχει ἄραγε πουθενὰ ἓνας κατάλογος αὐτῶν πού ἔχουν ἤδη μεταφραστῇ;) ἢ νὰ τονίσω πὼς ἡ προσπάθεια τῆς Θεσσαλονίκης πρέπει νὰ γίνῃ εὐρύτερα γνωστὴ καί, προπάντων, νὰ ἐνισχυθῇ.

Δεκέμβριος 1975

Π. Χριστοδουλίδης

¹ Ἐν τῷ μεταξὺ ἐκυκλοφόρησε καὶ ὁ τέταρτος τόμος τῆς σειρᾶς : *Θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς σύγχρονης Φιλοσοφίας καὶ Ἐπιστημολογίας* τοῦ καθηγ. Γ. Μουρέλου, Θεσ/νίκη 1976, 167 σελ., πού ἀξίζει ἰδιαίτερη παρουσίαση καὶ σχολιασμό.